

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Clara Kampe

Nämndemannasystemet ur ett rättssäkerhetsperspektiv

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Uta Bindreiter

Termin: VT 2017

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Allmänt	4
1.2 Syfte	4
1.3 Frågeställningar	4
1.4 Avgränsningar	4
1.5 Perspektiv, metod och teori	5
1.6 Forskningsläge	6
1.7 Material	7
1.8 Uppsatsens disposition	8
2 HISTORISK BAKGRUND	9
3 NÄMNDEMANNASYSTEMET	11
3.1 Val av nämndemän	11
3.2 Nämndemän som representanter för befolkningen	13
3.3 Nämndemän som representanter för det allmänna rättsmedvetandet	16
3.4 Nämndemännens medverkan i den dömande verksamheten	17
3.5 Vanliga argument för och emot	18
3.6 Sammanfattning	20
4 RÄTTSSÄKERHET	21
4.1 Vad är rättssäkerhet?	21
4.2 Förutsebarhet	23
4.3 Oavhängiga domstolar	24
4.4 Yrkesjurister	25

4.5 Demokrati och medborgerligt deltagande	25
4.6 Legitimitet	26
4.7 Sammanfattning	27
5 ANALYS	28
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	32

Summary

The focus of my thesis has been the Swedish lay judges. My purpose has been to examine the Swedish system of lay judges and furthermore study it in relation to legal certainty. My major problem statement has been: In accordance with legal certainty, what advantages and disadvantages can be seen with the system of lay judges?

The Swedish lay judges participate primarily in district and appellate courts. The ambition is to have the lay judges represent the general population and strengthen the public's trust in the adjudication process. The system has often been criticised for the fact that lay judges are nominated by political parties and most appointed lay judges are politically active.

According to Aleksander Peczenik, whose theory about legal certainty is used in my thesis, legal certainty is a combination of predictability and ethical values. Predictability, which is the formal aspect of legal certainty, is supported and maintained by factors such as independent courts, legal professionals and an autonomous legislation. Furthermore, legal certainty is a promotional factor for democracy and a legitimate legislation.

The insight in the judicial process that can be provided by the lay judges can be seen as an advantage for the legal certainty. As an indirect representation of the public, the system of lay judges can strengthen the legitimacy of the courts and the legal certainty. The lay judges' lack of legal education and training can be seen as a disadvantage for the legal certainty. Their lack of training in neutral judgement could pose a risk to an assessment free of other values. This could impair the autonomy of the law, the independence of the courts, and thereby the legal certainty.

Sammanfattning

Jag har i min uppsats undersökt det svenska nämndemannasystemet, ett gammalt och omdebatterat fenomen. Mitt syfte har varit att undersöka hur systemet fungerar och regleras, samt hur det står sig ur ett rättssäkerhetsperspektiv. Som huvudsaklig frågeställning har jag arbetat efter frågan: Vilka för- och nackdelar har nämndemannasystemet ur ett rättssäkerhetsperspektiv?

De svenska nämndemännen medverkar framför allt vid dömandet i brottmål vid tingsrätt och hovrätt, och har individuell rösträtt. Målsättningen är att de ska representera befolkningen och de anses ofta skapa insyn i, och på så sätt stärka förtroendet för, den dömande verksamheten. Nämndemannasystemet har ofta kritiserats för att många nämndemän väljs ur de politiska partierna, och att systemet på så sätt innebär en inblandning av politisk makt i domstolsverksamheten.

Rättssäkerhet är, enligt vad som framförs av Aleksander Peczenik i hans bok ”Vad är rätt?”, en sammanvägning mellan förutsebarhet och andra etiska värden. Förutsebarhet, vilket är den formella rättssäkerheten, främjas av faktorer som oavhängiga domstolar, yrkesjurister och autonom lagstiftning. Rättssäkerhet främjar i sin tur demokrati och rättens legitimitet.

Nämndemännens insyn i rättstillämpningen kan ses som en fördel för rättssäkerheten. Nämndemännen innebär en indirekt representation av befolkningen vilket kan stärka domstolarnas legitimitet och främja rättssäkerheten. Som nackdel kan ur ett rättssäkerhetsperspektiv ses nämndemännens brist på juridisk utbildning och kunskap. Genom att de inte tränats i ett neutralt och juridisk bedömningsätt kan det finnas en risk att dömandet influeras av andra samhällsliga normer, vilket kan försämra rättens autonomi, domstolarnas oavhängighet, och därigenom rättssäkerheten.

Förkortningar

BRÅ	Brottsförebyggande rådet
DV	Domstolsverket
FB	Föräldrabalken
JT	Juridisk Tidskrift
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalken
RF	Regeringsformen
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning
ÄktB	Äktenskapsbalken

1 Inledning

1.1 Allmänt

Lekmannadomare, det vill säga domare utan juridisk utbildning, tar sig i Sverige uttryck i systemet med nämndemän. Det svenska nämndemannasystemet är omdebatterat och har både prisats och kritiserats utifrån olika perspektiv. Hur står sig egentligen nämndemännens medverkan i domstolarna vad gäller rättssäkerhet? Vilka för- och nackdelar medför nämndemännens medverkan för rättssäkerheten i den dömande verksamheten?

1.2 Syfte

Mitt syfte är att undersöka hur det svenska nämndemannasystemet fungerar och regleras samt belysa dess för- och nackdelar ur ett rättssäkerhetsperspektiv.

1.3 Frågeställningar

Jag kommer att arbeta efter följande frågeställningar, varav den andra är min huvudsakliga:

- Hur fungerar det svenska nämndemannasystemet?
- Vilka för- och nackdelar har nämndemannasystemet ur ett rättssäkerhetsperspektiv?

1.4 Avgränsningar

I min uppsats kommer jag inte att undersöka nämndemännens faktiska medverkan i den dömande verksamheten. Det innebär att jag inte kommer att undersöka i vilken mån de framställt reservationer till domar eller vilka

åsikter de uttryckt. Jag kommer heller inte att undersöka medborgerliga åsikter och föreställningar om nämndemännen genom enkäter eller liknande. Uppsatsens undersökning kommer istället att vara av mer teoretisk karaktär och fokusera på att ställa nämndemannasystemet mot olika aspekter av rättssäkerhetsbegreppet.

I min redogörelse för nämndemännens uppdrag kommer jag att fokusera på deras uppdrag i de allmänna domstolarna, och kommer inte att vidare redogöra för deras medverkan vid förvaltnings- och kammarrätt.

Jag kommer att fokusera på det svenska nämndemannasystemet och kommer inte att beröra andra former av lekmannadomare, som exempelvis jurysystem.

Slutligen kommer jag inte att ta ställning för huruvida nämndemannasystemet på grund av sitt förhållande till rättssäkerheten bör kvarstå eller ej. Uppsatsen kommer istället fokusera på att belysa fördelar och nackdelar med systemet i förhållande till ett rättssäkert rättssystem.

1.5 Perspektiv, metod och teori

I min uppsats kommer jag att arbeta utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv. Det innebär att jag kommer undersöka och bedöma vilka för- och nackdelar som kan ses med nämndemannasystemet när det ställs mot olika aspekter av rättssäkerhetsbegreppet. I uppsatsen kommer uttrycket ”för- och nackdelar ur ett rättssäkerhetsperspektiv” att användas i bemärkelsen av främjande respektive inte främjande för rättssäkerheten i den dömande verksamheten.

Som metod kommer jag i mitt arbete att använda mig av följande tillvägagångssätt: Jag kommer först att undersöka nämndemannasystemet. Med utgångspunkt i lagstiftning, lagförarbeten och doktrin kommer jag att undersöka gällande rätt för att bland annat redogöra för vem som kan väljas till nämndeman, hur valen går till, och hur nämndemännens arbete fungerar.

På så sätt kommer jag genom en rättsdogmatisk metod, vilket innebär att svar söks genom användning av de allmänt accepterade rättskällorna¹, att undersöka min första frågeställning. Därefter kommer jag undersöka begreppet rättssäkerhet. Jag kommer att utgå från Aleksander Peczeniks teori om rättssäkerhet i hans bok *Vad är rätt?*. För att besvara min andra, och huvudsakliga, frågeställning kommer jag att diskutera de framförda aspekterna av Peczeniks rättssäkerhetsbegrepp i förhållande till det som framförts angående nämndemannasystemet.

För att hålla en tydlig kurs i min redogörelse och mitt resonemang har jag valt att utgå från en tydlig linje vad gäller rättssäkerhetsbegreppet. Som ovan nämnts kommer jag därför att ta avstamp i Peczeniks teori om rättssäkerhet. Jag kommer att redogöra för rättssäkerhet utifrån olika aspekter av begreppet som Peczenik presenterar i sin bok *Vad är rätt?*. Att jag valt att utgå från Peczeniks teori beror dels på den utförlighet som finns i hans rättssäkerhetsresonemang och dels på den erkända ställning han erhöll som professor i allmän rättslära med många års erfarenhet och stor bibliografi.

1.6 Forskningsläge

Under de senaste åren har en liten mängd forskning gjorts angående nämndemannasystemet. Ett antal artiklar som berör olika aspekter av systemet har publicerats. I artikeln *Nämndemannauppdraget*, från SvJT 2013, redovisades och diskuterades SOU 2013:49. Viktig att poängtera är dock att artikeln och ovan nämnda utredning författats av samma personer. Även i *Ändamålsenlig medverkan av nämndemän i förvaltningsrätt*, från JT 2013/14:4, reflekteras kring SOU 2013:49. Christian Diesen har även skrivit om nämndemannasystemet i artikeln *För och emot nämndemän* i JT 2011/12:3, vilken bygger hans monografi *Lekmän som domare* och den forskning han där utfört.

¹ Korling, Fredric & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2013, s. 21.

För vidare läsning kan nämnas den forskning som 2015 genomfördes vid Göteborgs universitet, och mynnade ut i artikeln *Politics in the Courtroom: Political Ideology and Jury Decision Making*, där samband mellan nämndemäns politiska tillhörigheter och domslut undersöks.

1.7 Material

För att besvara mina frågeställningar kommer jag huvudsakligen använda mig av lagstiftning, offentligt tryck och doktrin. För att undersöka och redogöra för nämndemannasystemet kommer jag främst att använda mig av *Lekmän som domare*, skriven av Christian Diesen. I boken redogörs för och diskuteras lekmannadomare generellt och det svenska nämndemannasystemet speciellt. Att jag valt den litteraturen beror främst på att det är en sällsynt utförlig skrivelse om nämndemännen, som berör många aspekter av systemet. Det beror även på Diesens erfarenhet och ställning som professor i processrätt.

På grund av utrymmesskäl och avgränsning kommer kapitel 3.5, där vanliga argument för och emot nämndemannasystemet tas upp, främst att bygga på Diesens sammanställning av vanligen framförda argument i motiv och utredningar. Då jag inte avser att dra en slutsats gällande nämndemannasystemet vara eller icke vara är dock kapitel 3.5 endast tänkt att ge läsaren en inblick i debatten kring nämndemannasystemet.

Vad gäller rättssäkerhet kommer jag, vilket tidigare motiverats, främst att använda mig av Aleksander Peczeniks bok *Vad är rätt?* och utgå från det rättssäkerhetsbegrepp som där framställs.

1.8 Uppsatsens disposition

I kapitel 2 kommer jag att redogöra för det svenska nämndemanssystemets historiska bakgrund. Vidare kommer jag i kapitel 3 att redogöra för hur nämndemanssystemet fungerar och i kapitel 4 för rättssäkerhetsbegreppet. Det första delkapitlet i kapitel 4 innehåller en mer översiktlig genomgång av vad rättssäkerhet är, medan efterkommande delkapitel närmare behandlar olika aspekter av begreppet. Kapitel 3 och 4 avslutas båda med en sammanfattning över respektive kapitelns innehåll.

Slutligen följer kapitel 5, där jag genom analys kommer att besvara min huvudsakliga frågeställning.

2 Historisk bakgrund

Systemet med en nämnd går inom det svenska rättssystemet över 800 år tillbaka i tiden. Det härstammar ursprungligen ur så kallade nämndsmål där ett antal ledamöter, vanligen 12 stycken, avgjorde den aktuella tvisten. Systemet användes när de tillgängliga bevisen inte ansågs tillräckliga och nämndens åsikt fick användas som bevismedel. Hur nämndemännen utsågs skiljde sig åt i de olika landskapslagarna. Det kunde exempelvis ske genom att den ordinarie domaren utsåg nämnden, eller genom att parterna utsåg hälften av ledamöterna var. Nämndemännen agerade utifrån sin privata och personliga kännedom om situationen och parterna i målet. Vid behov bestämde de fakta i målet, i vilken domaren tog utgångspunkt för sitt dömmande.²

Vid mitten av 1200-talet avskaffades ordalierna, de så kallade ”gudsdomarna”, där målet avgjordes genom vad som ansågs vara gudomliga medel. Genom det fick nämnden en stärkt position som bevismedel, som med tiden utvecklades till en domarroll.³ Med nämnden som domare krävdes enkel majoritet bland nämndemännen för en fällande dom.⁴

Företeelsen att nämndemännen utsågs av parterna i det aktuella fallet började med tiden avta. Istället utsågs ledamöterna genom olika sorters val, vilkas tillvägagångssätt varierade i de olika landskapslagarna. Nämndens funktion som bevismedel kvarstod dock på vissa håll. Vid tiden för Magnus Erikssons landslag (ca 1347) kunde ett mål hänskjutas till nämnden i de fall det saknades ett erkännande eller bevisning.⁵ Den definitiva övergången från bevismedel till domarroll skedde först i och med tillkomsten av Kristoffers allmänna landslag 1442⁶, som även innebar att alla mål i häradsrätterna

² Diesen, Christian, *Lekmän som domare*, 1. uppl., Juristförl., Stockholm, 1996 [i fortsättningen: Diesen (1996)] s. 108 f.

³ Ibid s. 110.

⁴ SOU 2002:61 s. 37.

⁵ Diesen (1996) s. 110 f.

⁶ Ibid s. 111.

avgjordes med en permanent nämnd.⁷ Både självägande bönder och arrendatorer var valbara till nämnden. Kring systemet fanns dock en hel del problematik vad gällde nämndemännens oberoende. Ledamöterna i nämnden fick ta del av de böter som utdömdes och hade därför ett stort personligt intresse av en fällande dom samt att utdöma höga bötesbelopp. De ansågs även vara personligt ansvariga för felaktiga domar och kunde för det bestraffas med böter. Detta, i förening med att nämndemannauppdraget i sig kunde innebära ekonomiska förmåner och social status, ledde till att nämndemännen befann sig i en beroendeställning gentemot samhällets makthavare.⁸

Enligt 1614 års rättegångsordinantia utsågs nämndemän på livstid och valde nya ledamöter tillsammans med häradshövdingen. Det personliga bötesansvaret, det vill säga att en ledamot kunde dömas till böter när en dom ansågs felaktig, kvarstod.⁹

När 1734 års lag genomfördes hade nämndens funktion inskränkts till en lokal rådgivarroll i förhållande till domaren. Nämndens enda möjlighet att överrösta domaren var som ett enigt kollektiv.¹⁰ För att en nämnd skulle vara domför krävdes sju närvarande nämndemän. Genom flera senare lagändringar minskades antalet ledamöter succesivt. Från 1971 krävdes fyra ledamöter för domförhet och från 1983 tre stycken.¹¹

1983 infördes individuell rösträtt för nämndemännen, vilket innebar att varje nämndemans röst fick samma tyngd som den juridiskt utbildade domaren.¹² På så sätt gavs nämndemännen åter en reell möjlighet att påverka utgången i domstolsförfaranden.¹³

⁷ Diesen (1996) s. 121.

⁸ Ibid s. 112.

⁹ Ibid s. 112.

¹⁰ Ibid s. 114 f.

¹¹ SOU 2002:61 s. 38.

¹² Diesen (1996) s. 118.

¹³ Ibid s. 120.

3 Nämndemannasystemet

3.1 Val av nämndemän

Nämndemän utses enligt 4 kap. 5 § första stycket rättegångsbalken (RB) genom val. Hur valen går till regleras i 4 kap. 7-8 §§ RB, och villkor för valbarhet anges i 4 kap. 6 § RB.

Val av nämndemän till tingsrätten förrättas i kommunfullmäktige och val av nämndemän till hovrätten i landstingsfullmäktige. Efter en lagändring 2014 sker valen numera året efter de allmänna valen. Motivet bakom ändringen var att särskilja val av nämndemän från val till fullmäktige och på så sätt tydligt hålla isär nämndemännens icke-politiska förtroendeuppdrag från andra politiska förtroendeuppdrag.¹⁴ Praktiskt sker val av nämndemän vanligtvis genom att de politiska partierna lämnar förslag på lämpliga nämndemän till en valberedning. Valberedningen lämnar i sin tur över sina nomineringar till fullmäktige, där val sker. Det finns möjlighet att göra valet proportionellt i förhållande till utgången i senaste val till fullmäktige.¹⁵ Enligt 4 kap. 7 § tredje stycket RB ska valet vara proportionellt om det begärs av minst så många väljande som motsvarar det tal man får om samtliga väljande antal delas med det antal personer valet avser ökat med 1. I realiteten innebär beräkningsregeln att det i den situation då antal nämndemän som ska väljas är högre än antal väljande ledamöter är tillräckligt med *en* ledamot som begär proportionellt val för att det ska aktualiseras. Bestämmelsen utgör ett skydd mot att ett parti med majoritetsställning i fullmäktige utnyttjar sin position genom att endast utse kandidater från det egna partiet.¹⁶

Vem som kan väljas till nämndeman regleras i 4 kap. 6 § RB. För valbarhet uppställs ett antal krav. Personen ska vara svensk medborgare, myndig, inte

¹⁴ Prop. 2013/14:169 s. 12 f.

¹⁵ Diesen (1996) s. 139.

¹⁶ Fitger m.fl., Rättegångsbalken (oktober 2016, Zeteo), kommentaren till 4 kap. 7 §.

vara i konkurstillstånd eller ha förvaltare enligt 11 kap. 7 § föräldrabalken (FB), samt vara folkbokförd i kommunen där valet sker. Vidare får personen inte vara lagfaren domare, anställd vid domstol, åklagare, polisman, advokat, eller annan som har till yrke att föra andras talan inför domstol.

Kravet på konkursfrihet är absolut och återinfördes i samband med en lagändring 2014. Enligt 4 kap. 8 § tredje stycket RB upphör dessutom uppdraget för den nämndeman som går i konkurs under sin tjänstgöringstid, då ett konkurstillstånd innebär att nämndemannen är obehörig.¹⁷

Förutom de tidigare nämnda kraven ställs enligt 4 kap. 6 § tredje stycket RB krav på nämndemännens lämplighet. Endast den som anses lämplig med hänsyn till omdömesförmåga, självständighet, laglydnad och övriga omständigheter får utses till nämndeman. Enligt femte stycket i ovan nämnda paragraf ska domstolen dessutom kontrollera nämndemännens behörighet och lämplighet i fråga om laglydnad. Kravet på lämplighet anses vara av central betydelse för att upprätthålla förtroende för domstolarna¹⁸ då legitimiteten i den lekmanamedverkan som nämndemännen utgör är beroende av att de valda personerna inger förtroende samt är lämpliga för uppdraget.¹⁹

Nämndemän väljs för en mandatperiod på fyra år, vilket stadgas i 4 kap. 8 § första stycket RB. På så sätt skiljer sig nämndemannasystemet från ett jurysystem, där lekmanadomarna vanligen sammankallas endast för att döma i det aktuella fallet, för att därefter upplösas som dömande enhet.²⁰ I ovan nämnda paragraf regleras även förutsättningar för entledigande av en vald nämndeman. Domstolen ska enligt 4 kap. 8 § andra stycket RB entlediga en nämndeman som genom att begå brott eller på annat sätt har visat sig olämplig för uppdraget. För att entledigande ska ske gäller som

¹⁷ Fitger m.fl., Rättegångsbalken (oktober 2016, Zeteo), kommentaren till 4 kap. 6 §.

¹⁸ Prop. 2013/14:169 s. 14.

¹⁹ SOU 2013:49 s. 21.

²⁰ Axberger, Hans-Gunnar, *"Det allmänna rättsmedvetandet"*, Brottsförebyggande rådet (BRÅ), Stockholm, 1996 [i fortsättningen: Axberger (1996)] s. 80.

utgångspunkt att nämndemannen genom sin medverkan objektivt sett riskerar att skada allmänhetens förtroende för den dömande verksamheten. Genom en lagändring 2014 skärptes lämplighetskravet i ovan nämnda paragraf genom att det i dess nuvarande lydelse inte finns något krav på att olämpligheten ska vara uppenbar. En lägre satt ribba för entledigande ansågs nödvändigt med motiveringen att olämpliga nämndemän riskerar att skada allmänhetens förtroende för rättskipningen och på så sätt motverka själva syftet med nämndemannasystemet.²¹

I den situation då en nämndeman begått ett brott måste en helhetsbedömning av brottet i den enskilda situationen alltid göras. I bedömningen ska brottets allvar och omfattning, samt hur lång tid som förflutit sedan brottet begicks, beaktas. Annat olämpligt beteende, som inte är brottsligt men som kan utgöra grund för entledigande, är sådana beteenden eller tillstånd som skadar förtroendet för den dömande verksamheten.²² Det kan exempelvis vara nämndemän som missköter sitt uppdrag genom systematiska förseningar eller oanmäld frånvaro. Det kan även röra sig om sådant som skett utanför nämndemannarollen, exempelvis att en nämndeman meddelats näringsförbud. Omständigheter som inte är hänförliga till rollen som nämndeman bör dock beaktas med försiktighet och det kan räcka att domstolen för ett enskilt samtal med nämndemannen för att uppmärksamma det olämpliga beteendet.²³

3.2 Nämndemän som representanter för befolkningen

Utöver formella krav och lämplighetsbedömning ska nämndemannakåren vara representativ för befolkningen. I 4 kap. 7 § fjärde stycket RB stadgas att

²¹ Prop. 2013/14:169 s. 25 f.

²² Fitger m.fl., Rättegångsbalken (oktober 2016, Zeteo), kommentaren till 4 kap. 8 §.

²³ Prop. 2013/14:169 s. 26 f.

det vid val av nämndemän ska eftersträvas att nämndemannakåren får en allsidig sammansättning med hänsyn till ålder, kön, etnisk bakgrund och yrke. Om det finns alternativa sätt att uppnå en allsidig sammansättning bör de personer väljas som inte tidigare tjänstgjort som nämndemän eller som tjänstgjort kortast tid. Bestämmelsen innebär en skyldighet för de nominerande och väljande organen att sträva efter representation bland nämndemännen. Stadgandet är dock endast av målsättningskaraktär, vilket innebär att ett val av nämndemän inte kan bli ogiltigt på grund av att bestämmelsen inte följts.²⁴

Den ovan nämnda bestämmelsen bygger på tanken att nämndemännen ska representera det allmänna rättsmedvetandet och att detta äventyras då de nämndemän som rekryteras inte är representativa för befolkningen. Flera undersökningar har dock pekat på att det sker en snedrekrytering vid tillsättandet av nämndemän.²⁵ År 2007 utkom Domstolsverket med en rapport angående nämndemannakårens sammansättning. Rapporten undersökte nämndemannasystemet utifrån målsättningen att nämndemannakårens sammansättning skulle återspegla strukturen i den vuxna befolkningen, en målsättning som sattes i och med proposition 2005/06:180 *Ett stärkt nämndemannasystem*. Rapporten utvärderade nämndemannasystemet utifrån dess sammansättning vad gällde kön, etnicitet och ålder.²⁶ Enligt rapportens kartläggning var könsfördelningen i stort sett jämn och andelen nämndemän med utländsk bakgrund överensstämde nästan med andelen myndiga svenska medborgare med utländsk bakgrund. En snedrekrytering kunde dock ses vad gällde ålder, där det fanns en tydlig överrepresentation av äldre nämndemän. Flera möjliga förklaringar framkom, bland annat att det för personer i yrkesverksam ålder kan vara svårt att kombinera ett uppdrag som nämndeman med arbete och familj. Det framkom även att det är vanligt med återval, det vill säga att samma person väljs under flera mandatperioder. På så sätt kan platser blockeras av äldre

²⁴ Fitger m.fl., Rättegångsbalken (oktober 2016, Zeteo) kommentaren till 4 kap. 7 §.

²⁵ Diesen (1996) s. 139 f.

²⁶ DV-rapport 2007:2 s. 2 f.

personer. Dessutom medför återval att arbetet för de nominerande organen minskar, vilket i sin tur skapar incitament för fortsatta återval. Överrepresentationen av äldre personer ansågs också bero på att livserfarenhet enligt allmän inställning värderas högt.²⁷ Den klarlagda underrepresentationen av yngre personer bland nämndemän har ansetts vara ett problem då det riskerar att urholka förtroendet för nämndemannasystemet.²⁸

En ytterligare aspekt av nämndemännen som representanter för befolkningen är deras politiska aktivitet. Då rekryteringen av nämndemän sker inom de politiska partierna sker det ofta i samband med rekryteringen till andra förtroendeuppdrag inom partierna. Dessutom ställer flera partier krav på att den föreslagna personen ska vara medlem i partiet. På så sätt är det svårt för en person som inte är politiskt aktiv att bli nämndeman, trots att uppdraget inte innehåller några politiska uppgifter.²⁹ Enligt en undersökning som gjordes 2016 på uppdrag av Domstolsverket var 95 % av nämndemännen medlemmar i ett politiskt parti när de valdes.³⁰

Att val av nämndemän sker i kommun- och landstingsfullmäktige har ansetts vara det bästa för att säkerställa att nämndemännen utgör allmänhetens representanter i domstolarna. Kommun- och landstingsfullmäktige är lokala folkvalda församlingar som fungerar på samma sätt i hela landet. Det finns en tydlig demokratisk förankring genom att medborgarna har tydligt inflytande över sammansättningen.³¹

Som allmänhetens representanter anses nämndemännen vara av vikt för oberoende och självständiga domstolar. De kan övervaka att verksamheten vid domstolarna utövas under lagarna och att verksamheten är opåverkad av myndigheter, organisationer och enskilda. På så sätt anses de bidra till att

²⁷ DV-rapport 2007:2 s. 14 f.

²⁸ SOU 2013:49 s. 21 f.

²⁹ Prop. 2013/14:169 s.12.

³⁰ Domstolsverket: Bli nämndeman, Statistik <http://www.blinamndeman.se/Bli-namndeman/Om-kampanjen/Pressrum/Statistik/> 2017-05-10.

³¹ SOU 2013:49 s. 21.

förtroendet för rättsväsendet bibehålls, och att legitimitet för domstolarnas avgöranden skapas.³²

3.3 Nämndemän som representanter för det allmänna rättsmedvetandet

En vanligen framhållen aspekt av nämndemannasystemet är att nämndemännen representerar det allmänna rättsmedvetandet. Det innebär att nämndemännen dels ska bidra med ett sunt förnuft och dels med ett ytterligare synsätt, som skiljer sig från det juridiska. På så sätt är tanken att nämndemännen står för ett lekmannainflytande som ger rättssystemet legitimitet.³³ Vad det allmänna rättsmedvetandet som begrepp innebär är inte helt klarlagt. I äldre tider användes begreppet främst i betydelsen av en allmän samhällelig rättsuppfattning, som inte gick att mäta utan istället behövdes tolkas. I nutid används begreppet främst för den mätbara uppfattningen allmänheten har i olika rättsfrågor.³⁴

Enligt en undersökning gjord i samband med en rapport utarbetad inom Brottsförebyggande rådet, BRÅ-rapport 1996:1, visade sig nämndemännens uppfattning i olika rättsliga frågor ofta befinna sig någonstans mellan allmänhetens svar och svaren från de lagfarna domarna. En trolig förklaring till detta ansågs vara att nämndemännen i allmänhet har samma uppfattningar som befolkningen, men att dessa uppfattningar till viss del ändras efter en tids utövande av nämndemannarollen. Möjligen sker detta både genom en socialisering i det nya sammanhanget och att de genom sitt uppdrag ändrar sin rättsuppfattning.³⁵

³² SOU 2013:49 s. 98.

³³ Axberger (1996) s. 81.

³⁴ Ibid s. 39 f.

³⁵ Ibid s. 82 ff.

3.4 Nämndemännens medverkan i den dömande verksamheten

Nämndemännen tjänstgör vid tingsrätt, hovrätt, förvaltningsrätt och kammarrätt.³⁶

Vid tingsrätt medverkar nämndemän framför allt i brottmål. Huvudregeln är enligt 1 kap. 3 b § första stycket RB en lagfaren domare och tre nämndemän. Vid mindre grova brott, där det enligt straffskalan inte föreligger strängare straff än böter eller fängelse i sex månader och det i det aktuella fallet inte är aktuellt med annan påföljd än böter, kan dock en juristdomare ensam avgöra fallet.³⁷ Enligt 1 kap. 3 b § tredje stycket RB finns det även möjlighet att utöka rätten med både en lagfaren domare och en nämndeman, om det finns skäl för det. Nämndemän medverkar vid tingsrätt även i vissa familjerättsliga mål. Detta regleras istället i äktenskapsbalken (ÄktB) och föräldrabalken (FB).³⁸

Även i hovrätt förekommer nämndemän vid brottmål och vissa familjerättsliga mål. Enligt 2 kap. 4 § andra stycket RB ska rätten vid brottmål bestå av tre juristdomare och två nämndemän. Möjlighet till utvidgning finns, rätten består då av fyra juristdomare och tre nämndemän. Nämndemän medverkar dock inte vid hovrätten i de fall då det inte finns anledning att döma till svårare straff än böter. Sammansättningen med tre juristdomare och två nämndemän gäller även i familjerättsliga mål vid hovrätten, vilket regleras i 14 kap. 18 § ÄktB. Om tingsrätten avgjort målet utan nämndemän är dock hovrätten domför utan nämndemän.³⁹

I Högsta domstolen och Högsta förvaltningsdomstolen förekommer inga nämndemän. Enligt 11 kap. 1 § regeringsformen (RF) får där endast den som

³⁶ Domstolsverket: Bli nämndeman, Roll och uppgift <http://www.blinamndeman.se/Bli-namndeman/Om-uppdraget/Roll-och-uppgift/> 2017-05-09.

³⁷ Diesen (1996) s. 136 f.

³⁸ Ibid s. 136 f.

³⁹ Ibid s. 137.

är eller varit ordinarie domare i någon av domstolarna tjänstgöra, därav inte lekmannadomare.⁴⁰

Nämndemännen har individuell rösträtt och dömer tillsammans med juristdomare.⁴¹ Vid omröstning i rätten ska nämndemännen säga sin mening sist, med den yngste nämndemannen först. Med yngst menas från tiden som tillträdd nämndeman, och yngst till ålder för de som tillträtt samtidigt. Den eventuella situationen med lika antalet röster löses på olika sätt beroende på om det rör sig om ett tvistemål eller ett brottmål. Vid tvistemål gäller då rättens ordförandes mening. Vid brottmål gäller den mening som anses lindrigare för den tilltalade.⁴²

3.5 Vanliga argument för och emot

För nämndemannasystemet finns ett antal återkommande argument. Dessa är dels rättspolitiska och dels juridiska argument. Ett vanligt rättspolitiskt argument är att nämndemännen genom sin lekmanaroll ger samhällets medborgare inflytande över rättskipningen, eller åtminstone en viss insyn i den. Det innebär i sin tur en ökning av demokratin i samhället och utgör ett skydd mot maktmissbruk. Ett annat vanligt rättspolitiskt argument är att nämndemannasystemet medför ett folkligt förtroende för rättskipningen. Genom medverkan i bedömningsfrågor kring påföljder och bevisvärdering anses de vidmakthålla en allmän tilltro till rättssystemet.⁴³ Insynen kan minska misstänksamheten mot den rättskipande verksamheten och stärka domstolväsendets legitimitet. Nämndemännen anses kunna bidra till en demokratisk kontroll och vara ett skydd för rättsäkerheten, som hindrar att statsmakten använder domstolarna som ett maktinstrument.⁴⁴

⁴⁰ Strömberg, Håkan & Lundell, Bengt, *Sveriges författning*, 22., uppdaterade uppl., Studentlitteratur, Lund, 2016 s. 86.

⁴¹ Axberger (1996) s. 80 f.

⁴² SOU 2013:49 s. 124.

⁴³ Diesen (1996) s. 234 ff.

⁴⁴ SOU 2013:49 s. 116.

Till sist är ett vanligt rättspolitiskt argument för nämndemän att det kostar mindre än att endast använda sig av yrkesjurister. Ett vanligt juridiskt argument som förekommer i flera förarbeten och utredningar är att en nämnd säkrar att domstolens avgörande ligger i linje med den allmänna rättsuppfattningen. Ett annat vanligt förekommande juridiskt argument är att nämndemännen tillför erfarenheter och kunskaper till den rättsliga prövningen och på så sätt skapar en större allsidighet och förbättrade förutsättningar för bland annat den fria bevisprövningen.⁴⁵ Genom nämndemännen anses värderingar bland samhällets medborgare komma till uttryck, och domstolens avgöranden bättre spegla det allmänna rättsmedvetandet.⁴⁶

I Diesens bok *Lekmän som domare* framförs främst två argument mot nämndemannasystemet. Det ena är att systemet medför en risk för partipolitisering av dömandet.⁴⁷ Det framförs att en nämndemans övergång från partipolitisk utsedd till neutral domare inte kan ses som helt okomplicerad. En yrkesjurist har under lång tid lärt sig att sätta personliga uppfattningar åt sidan, för att vara neutral och opartisk. En nämndeman har tvärt emot ofta fått sitt uppdrag på politisk basis och har gått med i ett politiskt part för att aktivt arbeta för en viss ideologi. Det är dock svårt att konkret visa när nämndemän inte lyckas sätta partipolitiken åt sidan och det är svårt att finna domar där det finns ett dömmande som tydligt kan ses som partipolitiskt. Diesen framför åsikten att det är troligt att partipolitiska uppfattningar har inverkan på i alla fall rimlighetsbedömningar, då de i hög grad styrs av ideologiska värderingar. Att det dock är svårt att uppfatta de politiska åsikterna i domarna anser han tyder på att de politiska motsättningarna är små i de frågor som aktualiseras i rätten.⁴⁸

⁴⁵ Diesen (1996) s. 237 f.

⁴⁶ SOU 2013:49 s.117.

⁴⁷ Diesen (1996) s. 257.

⁴⁸ Ibid s. 300 ff.

Ett andra argument som framförs mot nämndemannasystemet är att kvalificerad rättskipning kräver sakkunskap.⁴⁹ En lekmannadomare anses inte vara lika kapabel som en yrkesdomare vad gäller bevisvärdering. I bedömningsituationer är nämndemännen alltid beroende av den fackkunskap och erfarenhet som yrkesjuristerna besitter och är på så sätt endast ett komplement till yrkesdomaren.⁵⁰ Dessutom anses nämndemännen kunna hämma metodutvecklingen. Ju mer bevisprövningen utvecklas och blir mer sofistikerad desto svårare blir det för lekmannadomare att förstå den. På så sätt kan användningen av en nämnd ses som ett hinder mot en mer välutvecklad bevisprövning.⁵¹

3.6 Sammanfattning

Sammanfattningsvis har i kapitel 3 följande framkommit: Val av nämndemän sker i kommun- och landstingsfullmäktige året efter ordinarie val. För valbarhet finns både formella krav och ett lämplighetskrav. Nämndemannakåren ska enligt ett målsättningsstadgande vara representativ för befolkningen och anses på så sätt representera det allmänna rättsmedvetandet. Nämndemän medverkar framför allt vid dömandet i brottmål och har individuell rösträtt. Som argument för nämndemannasystemet framförs ofta deras skapande av insyn och folkligt förtroende för den dömande verksamheten. Som kritik mot systemet framförs ofta nämndemännens koppling till de politiska partierna och deras brist på juridisk kunskap.

⁴⁹ Diesen (1996) s. 257.

⁵⁰ Ibid s. 285 f.

⁵¹ Ibid s. 294 f.

4 Rättssäkerhet

4.1 Vad är rättssäkerhet?

Rättssäkerhet är ett omstritt begrepp som ofta används i många olika betydelser. Det används ibland för att beteckna ett rättsstatsvärde och ibland för att beteckna ett tillstånd där det råder samhällsfrid under lagens skydd. Rättssäkerhet kan innebära att individen tillhandahålls ett visst skydd mot statens framfart, men kan även bestå i att staten upprätthåller och skyddar individens trygghet till liv och egendom. Bland jurister är det vanligt att använda begreppet rättsäkerhet för att beteckna det tillstånd där det i rättsliga situationer föreligger förutsebarhet.⁵²

Då rättssäkerhet är ett så pass svårdefinierat begrepp utgår följande framställning, vilket tidigare motiverats⁵³, från det rättssäkerhetsbegrepp som Peczenik framför i sin bok *Vad är rätt?* och ett antal av de aspekter som i det avseendet anses vara av betydelse för begreppet. Peczenik framför, likt vad som sagts ovan, att rättssäkerhetsbegreppet är omstritt. Språkbruket av begreppet är komplicerat, skapar ofta förvirring, och det finns många olika ting som har med rättssäkerhet att göra.⁵⁴

En hög grad av formell rättssäkerhet kännetecknar ofta att det rör sig om en rättsstat. Formell rättsäkerhet innebär att det finns en hög grad av förutsebarhet, det vill säga att maktutövningen i stor utsträckning följer rättsreglerna. På så sätt skyddas den enskilde medborgaren mot godtycklig maktutövning. Den formella rättssäkerheten, alltså rättsreglernas förutsebarhet, främjas bland annat av oavhängiga domstolar, makthavare på vilka det vilar ett effektivt ansvar, ett rättssystem som till stor del är

⁵² Frändberg, Åke, 'Om rättssäkerhet', *Juridisk tidskrift* nr 2 2000/01 s. 269-280. s. 269 f.

⁵³ Se kapitel 1.5 *Perspektiv, metod, teori*, s. 5 f.

⁵⁴ Peczenik, Aleksander, *Vad är rätt?: om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*, 1. uppl., Fritze, Stockholm, 1995 [i fortsättningen: Peczenik (1995)] s. 89.

oberoende av samhälleliga normer och institutioner, samt bra juridisk argumentation som stödjer rättsreglernas tolkning och tillämpning.⁵⁵

Rättssäkerhet innebär dock mer än förutsebarhet. Begreppet kan även sägas ha en materiell dimension där hänsyn tas till grundläggande etiska värden. Utan en materiell sida av rättssäkerheten skulle förutsebarhet bli myndighetsutövningens enda värde. Principen om förutsebarhet bör således vara en del av en rättssäkerhetsnorm som innebär att rättskipning och myndighetsutövning ska vara förutsebar med stöd av lagen och samtidigt ta hänsyn till andra etiska värden. I det här sammanhanget innebär en etisk värdering det som ytterst sett är bra för människor och som inte är egoistiskt på så sätt att det inte spelar någon roll vem det berör. Exempel på vad som på så sätt är etiskt bra är hög levnadsstandard, ren miljö, ett fritt samhälle och likabehandling.⁵⁶ Materiell rättssäkerhet innebär alltså att myndighetsutövning och rättskipning är baserad på en förnuftig avvägning mellan förutsebarhet och andra etiska värden. Beslut som innebär rättskipning eller myndighetsutövning bör vara förutsebara genom rättsnormer och samtidigt i hög grad vara etiskt godtagbara.⁵⁷ Normsystemet i en stat kan vara förutsebart men samtidigt genomsyras av stora orättvisor och sakna respekt för mänskliga och medborgerliga fri- och rättigheter. Trots en öppen och förutsebar maktutövning med oavhängiga domstolar kan det exempelvis tänkas att det rör sig om ett samhälle där alla enligt lagen är kungens slavar. En sådan stat kan i formell mening vara en rättsstat men saknar materiell rättssäkerhet och är därigenom ingen materiell rättsstat.⁵⁸

Rättssäkerheten utgör vidare ett kännetecken på ett demokratiskt statskick. Ett samhälle är mer demokratiskt ju fler rättsliga beslut som stödjer sig på sammanvägning mellan förutsebar lag och andra etiska värden.⁵⁹ I sammanhanget är det viktigt att klargöra hur begreppen rättsstat, demokrati,

⁵⁵ Peczenik (1995) s. 51 f.

⁵⁶ Ibid s. 91 ff.

⁵⁷ Ibid s. 94.

⁵⁸ Ibid s. 60 f.

⁵⁹ Ibid s. 84 f.

och rättssäkerhet förhåller sig till varandra. En rättsstat har vissa egenskaper som inte krävs för att det ska röra sig om en demokrati. Exempel är autonom rätt och en förekomst av särskilda juridiska begrepp och argumentationsmetoder. På samma sätt har en demokrati vissa egenskaper som inte är nödvändiga för en rättsstat. Det kan exempelvis röra sig om vissa fri- och rättigheter och medborgarnas deltagande i politiken. Begreppet rättsstat är alltså mer *formellt* och begreppet demokrati är mer *materiellt*. Både en rättsstat och en demokrati kräver dock ett visst minimum av rättssäkerhet.⁶⁰

4.2 Förutsebarhet

En maktutövning med en hög grad av förutsebarhet innebär en hög grad av *formell rättssäkerhet*.⁶¹ Förutsebarhet anses ofta vara av väsentligt innehåll i rättssäkerhetsbegreppet, ibland så långt som identiskt eller nästan identiskt med begreppet. Innebörden av förutsebarhet i rättsliga situationer är att rättskipning och myndighetsutövning med stöd av rättsliga regler går att förutse. Förutsebarhet är väsentligt för rättssäkerheten och således ett grundvärde för både rättsstaten och demokratin. Genom en förutsebar lagstiftning och rättstillämpning kan individen förutse de rättsliga besluten och därigenom effektivare planera sitt liv. Det kan dock finnas situationer då det bör ske vissa avsteg från förutsebarhet, då förutsebarheten måste jämkas med andra etiska värden.⁶²

Vad gäller rättsreglerna främjas förutsebarheten, och därigenom den formella rättssäkerheten, av exakta och generella rättsregler som maktutövningen i hög grad följer. Rättsreglerna bör även återspegla formell och materiell likhet inför lagen. Formell likhet inför lagen innebär att myndigheternas verksamhet styrs av generella regler och att ingen tilldelas förmåner som inte stadgas i rättsreglerna eller slipper stadgade straff.

⁶⁰ Peczenik (1995) s. 88.

⁶¹ Ibid s. 51.

⁶² Ibid s. 89 ff.

Materiell likhet inför lagen innebär en avsaknad av diskriminering och att det finns en etisk motivering för de tillfällen då lagen gör en distinktion mellan människor.⁶³ Vidare främjas förutsebarheten av att tillämpningen av rättsreglerna sker på ett öppet sätt. Det är viktigt att domstolar offentliggör skälen för sina avgöranden och att en stats medborgare har insyn i maktutövningen. Öppenhet ska vara huvudregeln och sekretess undantaget.⁶⁴

4.3 Oavhängiga domstolar

Oavhängiga domstolar är en faktor som främjar den formella rättssäkerheten.⁶⁵ Väsentligt för domstolars oavhängighet är maktdelning. Att domstolarna har en stark ställning är ett viktigt skydd för individen. För att domstolarna inte ska bli svaga krävs det att lagstiftaren inte styr rättstillämpningen i detalj samt överhuvudtaget inte verkar i frågor som rör enskilda fall.⁶⁶ I 11 kap. 3 § RF stadgas dessutom att ingen myndighet, inte heller riksdagen, får bestämma hur en domstol ska döma i det enskilda fallet eller i övrigt tillämpa en rättsregel i särskilt fall. Rättssäkerheten främjas av en viss maktdelning, och oberoende domstolar är ett viktigt tecken på att det rör sig om en demokratisk stat.⁶⁷

För ett rättssäkert samhälle är det även av vikt att rätten som tillämpas av domstolarna är oberoende av samhällliga normer och institutioner⁶⁸, det vill säga att den är autonom.⁶⁹ Rättens autonomi upprätthålls genom ett rättssystem som är avsiktligt skapat genom exempelvis lagstiftning, där reglernas giltighet till stor del kan bestämmas utan att hänvisa till etik och religion, samt att reglerna tolkas på ett juridiskt sätt. För att främja

⁶³ Peczenik (1995) s. 52 f.

⁶⁴ Ibid s. 54.

⁶⁵ Ibid s. 51.

⁶⁶ Ibid s. 55.

⁶⁷ Ibid s. 85.

⁶⁸ Ibid s. 51 f.

⁶⁹ Ibid s. 58.

rättssäkerheten ska rätten alltså i största mån vara fristående från och oberoende av andra regler, som exempelvis religiösa bestämmelser.⁷⁰

4.4 Yrkesjurister

En bra juridisk argumentation som stöd för rättsreglernas tillämpning och tolkning är främjande för rättssäkerheten.⁷¹ Rättens autonomi från andra samhälleliga normer uttrycks genom ett särskilt juridiskt argumentationssätt. På så sätt är det viktigt att rättssystemet tillämpas av professionella jurister. De använder sig av särskilda metoder för argumentation och speciella begrepp, samt står för en expertkultur. I en rättsstat utmärks juristernas argumentationssätt av rättsstatliga värden, som likhet inför lagen och beaktande av rättssäkerheten. Detta är det juridiska sätt genom vilket en tolkning av rättsreglerna hjälper till att upprätthålla rättens autonomi och därigenom främja rättssäkerheten.⁷²

4.5 Demokrati och medborgerligt deltagande

Rättssäkerhet är ett kännetecken på ett demokratiskt samhälle. Demokratien främjas av den formella rättssäkerheten, genom att lagar inte endast används som kulisser och att rättsliga beslut är förutsebara med stöd av lagen. Det finns dock andra värden för demokratien. Grundsatsen kan sägas vara att politiska beslut återspeglar medborgarnas intressen och samtidigt försöker ta hänsyn till viktiga särintressen samt etiska värden som frihet och jämlikhet. För en demokrati får de här värdena vidare inte vika för förutsebarheten. Sammanfattningsvis kan sägas att ett samhälle är mer demokratiskt ju fler rättsliga beslut som bygger på en sammanvägning av förutsebarhet och andra etiska värden samt ju mer förnuftig den nämnda avvägningen är.⁷³

⁷⁰ Peczenik (1995) s. 58.

⁷¹ Ibid s. 51 f.

⁷² Ibid s. 58 f.

⁷³ Ibid s. 84 f.

En demokrati stärks vidare av medborgarnas deltagande. Ju fler medborgare som även utanför val och folkomröstningar deltar i politik och rättskipning, och ju större roll medborgarnas deltagande spelar vid beslutsfattanden, desto starkare är demokratin.⁷⁴

4.6 Legitimitet

Begreppet legitimitet innebär huvudsakligen att beslut, normer och institutioner i samhället godtas av dess medborgare. Rättsordningen har i ett välfungerande samhälle hög legitimitet.⁷⁵ Legitimiteten kan sägas bygga på rättssäkerheten. Rättens legitimitet främjas av en maktutövning som är förutsebar och icke godtycklig.⁷⁶ Även om det är vanligt att den enskilde medborgaren inte är bekant med större delen av sitt samhälles rättsliga reglering kan det finnas legitimitet genom ett allmänt systemförtroende. Om medborgarna litar på systemet litar de därigenom på systemets produkter. Trovärdigheten och legitimiteten i det rättsliga systemet är då grundat i att stadgade normer följs, det vill säga är förutsebara, och att de tillkommit i laga ordning.⁷⁷

Frågan om normers legitimitet blir mer komplicerad desto mer normerna handlar om saker i vardagslivet, exempelvis inom familjerätten. I den situationen är legitimiteten beroende av medborgarnas värderingar. Domstolsavgöranden som strider mot en allmänt utbredd ideologi eller social medvetenhet kan på längre sikt innebära att domstolarna får ett minskat förtroende. För domstolarnas legitimitet är det således viktigt att de omges av en öppenhet, genom att domar finns tillgängliga för offentlig kritik och att det tydligt framgår på vilka grunder avgöranden har skett. För att defekter i rättssystemet ska kunna accepteras av medborgarna måste medborgarna vara

⁷⁴ Peczenik (1995) s. 81.

⁷⁵ Ibid s. 47 f.

⁷⁶ Ibid s. 49.

⁷⁷ Ibid s. 48.

övertygande om att makten ändå utövas inom en rättslig ram och att maktutövningen är förutsebar och icke godtycklig.⁷⁸

4.7 Sammanfattning

Sammanfattningsvis har i kapitel 4 följande framkommit: Rättssäkerheten kan ses som både formell och materiell, där den formella delen innebär förutsebarhet och den materiella innebär att förutsebarheten sammanvägs med andra etiska värden. Rättssäkerheten utgör vidare ett kännetecken både för en rättsstat och en demokrati. Den formella rättssäkerheten främjas av ett antal faktorer, som generella lagar, oavhängiga domstolar, yrkesjurister och en autonom lagstiftning. Rättssäkerheten främjar i sin tur demokrati och rättens legitimitet.

⁷⁸ Peczenik (1995) s. 48 f.

5 Analys

Jag har i tidigare kapitel⁷⁹ besvarat min frågeställning gällande hur nämndemannasystemet fungerar genom att bland annat redogöra för hur nämndemännen väljs och hur de medverkar i den dömande verksamheten. Jag ska nu besvara min huvudsakliga frågeställning: Vilka för- och nackdelar har nämndemannasystemet ur ett rättssäkerhetsperspektiv?

Som tillvägagångssätt kommer jag att ta upp de aspekter av rättssäkerhetsbegreppet som framförts i kapitel 4, och diskutera dem utifrån vad som i kapitel 3 redogjorts för angående nämndemannasystemet.

Som en grundbult för den formella rättssäkerheten och ett grundvärde för demokrati och rättsstatlighet står *förutsebarheten*. Ett förutsebart rättssystem och en förutsebar rättstillämpning är en väsentlighet för ett rättssäkert samhälle. Förutsebarheten främjas av en öppen tillämpning av rättsregler. Här kan nämndemannasystemet spela en viktig roll. Då nämndemännen väljs i kommun- och landstingsfullmäktige väljs de indirekt av befolkningen. På så sätt kan de representera en medborgerlig medverkan i rättstillämpningen och domstolsväsendet. Vidare kan nämndemännen på så vis bidra med en, eller i alla fall allmän upplevelse av, insyn i domstolsverksamheten. Det kan i sin tur medföra en öppen rättstillämpning som på så sätt främjar rättsväsendets förutsebarhet och därigenom rättssäkerheten.

En öppen rättstillämpning kan vidare främja *legitimiteten*, det vill säga att samhällets medborgare har förtroende för rättssystemet, då den bygger på rättssäkerheten. För att medborgarna ska ha tilltro till domstolarna och se rättstillämpningen där som legitim är det viktigt att domstolarnas verksamhet är öppen. Här är det möjligt att nämndemännen medverkar genom att bidra

⁷⁹ Se kapitel 3 *Nämndemannasystemet*, s. 11-20.

till en för befolkningen känsla av öppenhet, och verka som en mellanväg mellan befolkningen och domstolarna.

Genom sitt uppdrag ser nämndemännen hur rättssystemet och arbetet vid domstolarna fungerar, men förmedlas detta vidare till allmänheten? Upplever allmänheten att de genom nämndemännen har en delaktighet eller insyn i rättssystemet? Är det överhuvudtaget någonting samhällets medborgare i allmänhet har funderat över? Det är också möjligt att ifrågasätta användningen av begreppet insyn. Att nämndemännen medför en medborgerlig insyn i rättskipningen är ett återkommande argument i både doktrin och förarbeten. Är en lekmanrepresentation likt nämndemännen verkligen tillräckligt för att tillgodose en insyn som främjar ett rättssäkert rättssystem? Har ordet ”insyn” endast blivit ett begrepp utan egentlig tyngd och tydlig innebörd, som alltför lättvindigt används vid argumentation? Detta är alla frågor som är värda att fundera över och torde i slutändan mynna ut i rättsfilosofiska funderingar kring vad insyn och rättvisa egentligen innebär.

En främjande faktor för den formella rättssäkerheten är *oavhängiga domstolar*. För oavhängiga domstolar kan maktindelning och tillämpning av autonom rätt ses som två viktiga komponenter. För att maktindelning ska föreligga får den lagstiftande makten inte verka i frågor som rör enskilda fall eller bestämma hur en domstol i särskilt fall ska tillämpa rättsreglerna. Här finns viss möjlighet att problematisera nämndemännens medverkan i den dömande verksamheten. Nämndemännens uppdrag är visserligen ett icke politiskt förtroendeuppdrag, vilket ytterligare markerats genom att förlägga valet av nämndemän ett år efter ordinarie val. Det är dock de politiska partierna som nominerar nämndemän och de flesta nämndemän är medlemmar i ett politiskt parti. Här kan det vanliga argumentet att nämndemännens medverkan medför en risk för ett partipolitiserat dömande aktualiseras. I slutändan blir frågan om en person som genom sitt partipolitiska engagemang har hamnat på en position som nämndeman kan verka helt neutralt och oberoende av sina politiska åsikter och sin ideologi.

Även här öppnas upp för en mer rättsfilosofisk diskussion kring vad rättvisa egentligen innebär, och i vilken grad juridik och politik hänger samman.

Likt resonemanget kring allmänhetens insyn i den dömande verksamheten finns det problematik med resonemang kring politisk påverkan vid domstolar. Det är knappast så att nämndemannasystemet innebär en myndighetspåverkan vid tillämpningen av rättsregler. Det rör sig istället om mer filosofiska funderingar kring huruvida nämndemännen i sitt dömande är påverkade av sina politiska ideologier och på så sätt medför partipolitisk påverkan på dömandet. Det går visserligen att resonera som så att alla bär med sig sina åsikter, oavsett om det rör sig om juristdomare, nämndemän, eller gemene man. Vad som dock talar emot det vad gäller juristdomare, det vill säga *yrkesjurister*, är deras träning i ett visst tankesätt och en juridisk metod. Genom ett intränat juridiskt argumentationssätt kan rätten stå fri och autonom från andra samhällseliga normer. Genom en autonom rätt främjas oavhängigheten i domstolarna och därigenom rättssäkerheten.

Samtidigt kan det tänkas att nämndemännen i sin ställning som lekmän kan tillföra andra perspektiv på rätten, något som vanligen framförs som argument för nämndemannasystemet. Om yrkesjuristernas juridiska argumentationssätt behövs för att upprätthålla rättens autonomi från andra samhällseliga värden upprätthåller de på så sätt en viktig aspekt av den formella rättssäkerheten. Samtidigt måste enligt Peczeniks teori om rättssäkerhet förutsebarheten, det vill säga den formella rättssäkerheten, avvägas mot etiska värden, det vill säga den materiella rättssäkerheten. Möjligtvis är det nämndemännen som genom sina andra perspektiv, och som representanter för ett allmänt rättsmedvetande, bäst kan tillföra de etiska värdena i rättstillämpningen och på så sätt hindra att förutsebarhet blir rättens enda värde.

Nämndemännen anses ofta stå för ett *medborgerligt inflytande* i rättskipningen och vara viktiga för demokratiaspekten av rättssäkerheten, på så sätt att de som allmänhetens representanter kan övervaka att verksamheten

vid domstolarna är oavhängig och opåverkad av myndigheter, organisationer och liknande. Samtidigt har de flesta nämndemän en stark koppling till organisationer, det vill säga de politiska partierna, vilket kan tyckas motsägelsefullt. Å ena sidan kan det faktum att nämndemän väljs i kommun- och landstingsfullmäktige ses som att de indirekt väljs av befolkningen, och på så sätt är del av ett medborgerligt deltagande som främjar demokratin och öppenheten i rättssystemet. Å andra sidan kan nämndemännen som medborgarnas representanter problematiseras. Trots att det i lag stadgas att en allsidig sammansättning av nämndemän är eftersträvansvärt finns en snedfördelning vad gäller nämndemännens ålder, där äldre nämndemän är överrepresenterade. Det går också att ifrågasätta i vilken grad deras uppfattningar i olika rättsliga frågor faktiskt representerar medborgerliga åsikter och något slags allmänt rättsmedvetande, då det i exempelvis BRÅ 1996:1 visade sig att nämndemännens åsikter i flera frågor skiljde sig från allmänhetens uppfattning.

Sammanfattningsvis kan följande sägas om för- och nackdelar med nämndemannasystemet ur en rättssäker synvinkel: Systemets främsta fördel för rättssäkerheten är den insyn, eller i alla fall den upplevda insyn, i rättskipningen det kan bidra med. Genom att nämndemännen framröstas i fullmäktige kan de ses som en indirekt representation av befolkningen. Deras medverkan i dömandet kan därmed för allmänheten bidra med en öppenhet och förutsebarhet som både stärker domstolarnas legitimitet och främjar rättssäkerheten. Den främsta nackdelen ur ett rättssäkerhetsperspektiv är att nämndemännen är lekmannadomare. Genom att inte vara tränade i juristdomarnas neutrala och juridiska bedömningssätt kan det finnas en risk för att dömandet influeras av partipolitik och andra samhällsliga normer. Genom det kan tillämpningen av en autonom rätt försämrats vilket inte verkar främjande för rättssäkerheten.

Käll- och litteraturförteckning

KÄLLOR

Tryckta källor Offentligt tryck

Utredningsbetänkanden

SOU 2002:61 Framtidens nämndemän

SOU 2013:49 Nämndemannauppdraget – breddad rekrytering och kvalificerad medverkan

Propositioner

Prop. 2005/06:180 Ett stärkt nämndemannainstitut

Prop. 2013/14:169 Nämndemannauppdraget – stärkt förtroende och högre krav

Myndighetsrapporter

Domstolsverkets rapportserie 2007:2, *Nämndemannakårens sammansättning*, Informationsavdelningen Domstolsverket, Jönköping, november 2007

Elektroniska källor

Domstolsverket, Bli nämndeman, Roll och uppgift
<<http://www.blinamndeman.se/Bli-namndeman/Om-uppdraget/Roll-och-uppgift/>>, besökt 2017-05-09.

Domstolsverket, Bli nämndeman, Statistik
<<http://www.blinamndeman.se/Bli-namndeman/Om-kampanjen/Pressrum/Statistik/>>, besökt 2017-05-10.

Fitger, Peter, Sörblom, Monika, Eriksson, Tobias, Hall, Per, Palmkvist, Ragnar & Renfors, Cecilia, Rättegångsbalken [Elektronisk resurs], oktober 2016 (t.o.m. supplement 81), Wolters Kluwer Sverige AB, 2016, Zeteo

LITTERATUR

Böcker

Axberger, Hans-Gunnar, "*Det allmänna rättsmedvetandet*",
Brottsförebyggande rådet (BRÅ), Stockholm, 1996

Diesen, Christian, *Lekmän som domare*, 1. uppl., Juristförl., Stockholm,
1996

Korling, Fredric & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, 1. uppl.,
Studentlitteratur, Lund, 2013

Peczenik, Aleksander, *Vad är rätt?: om demokrati, rättssäkerhet, etik och
juridisk argumentation*, 1. uppl., Fritze, Stockholm, 1995

Strömberg, Håkan & Lundell, Bengt, *Sveriges författning*, 22., uppdaterade
uppl., Studentlitteratur, Lund, 2016

Artiklar

Anwar, Shamena, Bayer, Patrick & Hjalmarsson, Randi, 'Politics in the
Courtroom: Political Ideology and Jury Decision Making' *Dept. Of
Economics, University of Gothenburg*, maj 2015
<<http://hdl.handle.net/2077/38863>>

Diesen, Christian, 'För och emot nämndemän', *Juridisk tidskrift* nr 3
2011/12 s. 531-546.

Ekman, Anders, 'Ändamålsenlig medverkan av nämndemän i
förvaltningsrätt – reflektioner kring ett betänkande', *Juridisk tidskrift* nr 4
2013/14 s. 969-979.

Frändberg, Åke, 'Om rättssäkerhet', *Juridisk tidskrift* nr 2 2000/01 s. 269-
280.

Söderholm, Inger, Regnér, Emma & Gödri-Mártis, Réka,
'Nämndemannauppgiften', *SvJT* 2013 s. 720-729.